

Szilágyi Márton: „Mi vagyok én?” Arany János költészete

(Budapest: Kalligram Kiadó, 2017), 320 l.

Bármennyire elhárítja Szilágyi Márton már a bevezetőben, *monográfia* született. Nem kivesező szándékú, nem túl aprólékos, de híven tükrözi a szerző lendületes előadásmódját. Azonnal érzékeljük például a címben megidézett versek széttartását: a „népi sarjadék” és a „fájó gép, mely pipál” eltérő nézőpontját, de azt is, mennyire természetes ez Arany életművének egészét tekintve. A cím mögött mintha ez a kérdés rejtőzne: „Mi minden vagyok én?”

Szilágyi Márton ellenállt a kísértésnek, s nem kelt versenyre saját korábbi, mikro-történeti ihletű kritikai életrajzaival, melyek Lisznyai Kálmán (2001) és Csokonai Vitéz Mihály (2014) életművét kifejezetten a biografikus tények mérlegén vizsgálták. Kerényi Ferenc *Petőfi Sándor élete és költészete* című monográfiája (2008) a két szempont összehangolását tűzte ki célul, ám Szilágyi egyelőre nem ilyet akart írni, bár Arany esetében ez ugyancsak indokolt lenne. Noha Voinovich Géza minuciózus (bár nem ellenőrizhető adatokra épült) életrajza 2019-ben újra megjelent, ez nem helyettesít egy korszerű kritikai életrajzot – ennek megírására alighanem Szilágyi Márton a legalkalmasabb szerző. A jelen monográfia a felsoroltaknál sokkal esszéisztikusabb, ám az irodalmi szempontok erőteljesebben járják át, s Arany poétai univerzumához keres egy-két életrajzi fogódzót.

A kritikai életrajz ígéretét mindazáltal magában hordja a könyv. A műelemző nagy fejezeteket egy látszólag elszigetelt, ám annál fontosabb tanulmány előzi meg Arany társadalmi státuszának változásairól, a redemptus identitástól a debreceni kollégiumig, a házasodástól a nagykőrösi tanári éveken át az akadémiai főtitkár irigyelt, néha gyötrelmes aprómunkájáig. S hogy valóban költőfejedelemmé vált-e minden-

közben Arany? Szilágyi Márton a művek irányából igennel felel, az életrajz azonban a fordítottjával: Arany pályája mintha az *Epilogusban* (1877) megszólított örök kétely, az önértelmezési krízisek sorozata lenne. „Pályám bére” valójában melyik pályáé?... Bizony nem szokványos karrier, hogy Arany előbb lett akadémikus, az országos tudományos élet első szereplője, mint debreceni professzor vagy akár nagyszalontai rektor – e kettőt könnyű lett volna beleláttni a tehetséges ifjú jövőjébe. Versidom-dolgozatát nagykőrösi órai anyagnak szánta, de kiadása után az egész magyar verstant megújította vele, „nem középiskolás fokon”. Szilágyi nem hallgatja el azon véleményét sem, hogy Arany számára az életét végigkísérő hivatalnoki szerep (Nagyszalonta: jegyző, Pest: Akadémia) legalább annyira volt áldás, mint átok. A biztos állás időrabló lehetett ugyan, de módszerességre, időbeosztásra kényszerítette a magát több ízben dekoncentrálnak, melankolikusnak vagy egyszerűen bizonytalankodónak láttató Aranyt. Talán e szorítások nélkül nem összpontosította volna alkotó energiáit ilyen sokrétűen? Alighanem egész világképét e kettősség határozta meg. Amint egy későbbi fejezet utal rá, a *Bolond Istók*-önkép problémája sokkal mélyebb gyökerű, mint azt az elismert, mértékadó kritikusként számon tartott Aranyról feltételezte volna a közönség vagy az utókor. A szösszenetnek tűnő, mégis nagyon mély üzenetű utószó (*S még egy szó Arany Jánosról*, 281–283) mindennek gyűjtőpontjába Arany szerénységét, önelemző lelki alkatát helyezi, az alkotói módszer mögé pedig a minden munkára kiterjedő *alázatot*.

Szilágyi tehát azt sugallja, hogy a honorácior pálya társadalmi-családi kényszerén túl Arany munkamorálja önredukciós,

vezeklő lélektani motivációkat rejt, melyek kiváltó okának a művészet felé tett lelki elhajlásokat és a kollégiumi-színészkalandos „devianciát” tartotta. Bolond Istók nem tudta megbocsátani önmagának a saját karakterét, de az ironia fegyverével képes volt sarokba szorítani, lefokozni – a vágyott nyugalom pedig igenis utolérte, biztos egzisztenciát teremtve a másik, felnőtt ének. Ez azonban nem adott beteljesülést; mintha nem is volna igazi célja, csak az adott szerep, „a nemzet napszámosa” biztonságához tartozna. Bár a költészetet (meg az elfojtott rajz- és zenetudást) Arany nem foghatta be a hivatali vagy tanári program igájába, de tárgyiasította, órákra osztható életformakomponenssé tette, hogy ne váljon uralkodóvá. Talán a megroppant egészségű költőtársak, Tompa, Bajza vagy Vörösmarty intő példája is távol tartotta attól, hogy mélyebb közösséget vállaljon a művészléttel: „Én, ki a mámort kerültem, Helyt maradék, hol leültem” (*Ez az élet...*, 1878).

Mi sem példázza ezt jobban, mint az *Epilogus* lemondó sorai az elmaradt családi fészekről, amelyek voltaképp *nem lezárják*, hanem *megnyitják* a fészekrakás, a megérkezés éveit, a *Kapcsos Könyv* Szilágyi által értőn elemzett világát. (Jelképes üzenettel bírhatott Arany számára, hogy eladott nagyszalontai birtokai árából Pesten végül nem tudott saját házat venni, halála óráján is az Akadémia, azaz a nemzet albérlője volt csupán.) Visszahúzódása, zsörtölődő-kritikus tónusa nem pedig csupán a saját véleményét tükrözi, hanem egy belső párbeszéd egyik szövegét is: a koraérett, családi elvárásokkal azonosuló felnőtt reflexióit a soha fel nem növő „kis poétára”, aki versfaragó csodagyerekként hágott fel a szalontai közösségi költészet színpadára, behozhatatlan előnnyel. Már csak emiatt is roppant kíváncsi volnék Szilágyi Márton értelmezésére a *Vojtina*-versekkel kapcsolatban, amelyek kimaradtak a kötet exponált témái közül. Azt hiszem, e szerepkonfliktusok nyilvános

(egyúttal újabb pózokkal elfedett, ironiába csomagolt) megszólaltatását a költő csakis itt, egy félbehagyott ön-archetípussal folytatott párbeszédben vállalhatta fel. *Arany János költészete* az életrajzi vázlat és a pályakezdő-közköltői szerepeket bemutató fejezetek tükrében, *kettős erőterben* bontakozik ki, s ezt a kötet legnagyobb újdonságának tarthatjuk.

A műelemzéseként is olvasható poétikai fejezetek két nagy tömbbe rendeződnek *Arany és a verses epika*, illetve *Arany és a „kisebb költemények”* címmel. Újdonságokban nincs hiány. Arany ifjúkori kísérletei, a költői rutin megszerzését dokumentáló, jórészt másolatokból ismert művek (sírversek, szórakoztató alkalmi költészet stb.) sorából például kimagaslik *A dévaványai juhbehajtás* című, 1834-re datált elbeszélő költemény. Túl az epikus műfaj korai vonzásán – ezúttal: verses anekdota, vö. *A tudós macskája*, *Hatvani*, *A fülemile*, *A hegedű* stb. – kiemelendő, hogy Csokonai és Kováts József modora uralja a szöveget. Ez hitelesíteni látszik a Gyulai Pálhoz szóló önéletrajzi levél (1855) egyik állítását, mely szerint a költő pályakezdését épp ezek a hatások jellemezték inkább, mint a kezdetben idegenkedve szemlélt „aurorás” költészet. Az utóbbiak hatása valóban késleltetett, s furcsa módon Arany pályája közepén és végén bukkannak fel a Bajza-, Kölcsey- és Kisfaludy Károly-intertextusok. Ezekről is olvashatunk a kötetben, de még erősebben a Vörösmarty- és Petőfi-hatásokról. Érdeemes lenne e körbe bevonni Vörösmarty *Toldiját* és Shakespearefordításait, amelyeket Arany jól ismert, s számos kapcsolódási pontot észrevehetünk.

Az új kritikai kiadásban Szilágyi Márton az 1850 előtti kisebb költeményeket rendezte sajtó alá. A korai alkotásokról szóló fejezetek emiatt gazdagabbak filológiai adatokban (néprajz, forráskritika és társadalomtörténet), míg a későbbiek szellősebbek, műelemző tónusúak. Nyilván befolyásolta annak mérlegelése is, hogy mennyire ismert művekről szól a fejezet, s a szerző mennyi-

re építhet az olvasó előzetes tudására. Az epikus nagyfejezet terjedelme és súlya arra utal, hogy konkrét pályaképet leginkább az epikus művek és tervek nyomán rajzolhatunk, míg a lírai termés kiszolgáltatottabb volt Arany szerkesztői-önértelmezői változásainak. A költő tudatosan használja a „tartoztam” kifejezést a *Toldi szerelme* kapcsán: a magyar verses (hős)epika programja nemzedékek óta öröklődő feladat, ilyesmit írni tehát egyfelől hasznos, honfiúi felajánlás, nem öncélú költészet, másfelől a Petőfinék tett ígéretre is visszautal. Nem véletlen, hogy a lírai kötetrészt leghosszabb egysége épp a műfajközi átjárást jelentő balladákat elemzi „megtalált s voltaképpen nem létező formai ihlet”-ként (225–263). S miközben néhány közismert mű óhatatlanul kimaradt vagy háttérbe szorult (pl. a Hunyadi-mondakör vagy a török kor balladáái, a komoly vagy szatirikus *ars poeticák*, a *Családi kör*, a *Tamburás öreg úr*, a műfordítások stb.), addig az epikus töredékek önálló fejezetet kaptak, amely új nézőpontokkal árnyalják Arany poétikai programját.

Az epikus blokkban kibontakozó pályarajz feltárja Arany érdeklődésének és költői technikájának szélesedését. A *Toldi-trilógiáról* (75–113) és a *Buda haláláról* (167–182) szóló, lebilincselő fejezetek e sokat elemzett alkotásokhoz is újat adnak, s bekötik őket a kisebb költemények és az egyéb elbeszélő művek szövegközi-tematikus hálózatába, például a Szent László-mondakörbe. A *Toldi estéje* többirányú megközelítésével Szilágyi Márton ezt is méltó helyére emeli vissza az életműben; a párhuzamok száma még bővíthető Ilosvai, Zrínyi és Vörösmarty ihlető soraiból. Hasonlóan színessé válik a kép *Az elveszett alkotmány* elemzésekor, amelynek Szilágyi éppúgy feltárja „párdarabját” (az 1843-as Zala vármegyei követbotrányt), ahogy a *Buda halálát* rávetíti Vajda Péter azonos című, elfeledett drámájára. A *Bolond Istók*, a *Szondi két apródja* stb. párhuzamai-előképei azt sejtetik, hogy Arany tudatosan

törekedett az iker-művek létrehozására, a költői párbeszédre – mintha a tematikus egyediséget teherként, a magány jeleként élné meg.

Hasonlóan fontos a *Rózsa és Ibolya*, amely mintegy összegzi Arany népies kísérleteit (ellentétben a *Toldival*, ami e szempontok többségének nem felel meg, hiszen Ilosvain túl leginkább biblikus vagy antik motívumok uralják). A balladafejezetben a néprajzi, jogi, teológiai háttér és a poétikai szempontok ütköztetésével hosszan elemzett *Ágnes asszonyon* (227–229) és a *Tengerihántáson* (251–255) túl a versek többségéről tömör, de rendkívül invenciózus elemzéseket kapunk. Szilágyi az isteni vagy emberi büntetés elsődlegességét, a tabusértést, valamint az eltérő női szerepértelmezéseket (pl. a harcos nő figuráját) vizsgálja, s ráébredt például egy ritkán idézett Arany-mű, a *Bor vitéz* fontosságára (229–240), feltárva poétikai előzményeit Chamissótól a *Bánk bán*on át Ipolyi Arnoldig. A történeti kontextus és a balladaműfaj feszültsége, kísérleti „többszólamúsága” uralja a sok szálon összefüggő két klasszikus ballada, a *Szondi két apródja* és *A walesi bárdok* elemzését (240–247), amely akár a középiskolai oktatásban is jól kamatoztatható.

A lírai nagyfejezet nem az epika *ellenében* magyarázza a kisebb költemények születését, sőt az epikus program érezhető súlya mellett is megerősíti, hogy az 1850-es években a „korábban mellékesnek tekintett líra tehát az írói önmeghatározás legfontosabb terepe lett” (205). A kötet címével épp ezért mélyen összecseng az egyik idézet: „Most... árva énekiem, mi vagy te? Elhunyt daloknak lelke tán...” (*Letésem a lantot*). A fejezet többnyire nem egyedi alkotásokat, hanem verscsoportokat mutat be. Ez alól csupán egy kevésbé ismert költemény, *A rodostói temető* jelent kivételt (198–204), mely Arany kísértet-verseinek sorába illeszkedik; ezt a témakört a balladák kapcsán is alaposan megismerhetjük.

A két legfontosabb verscsoport voltaképp ellenpárja egymásnak: az 1856-os *Kisebbségi költemények* az előző alkotói korszakot összegzi a *varietas* jegyében, s a nyilvánosság felé fordul, míg a pályázáró *Kapcsos Könyv*, amely „önkinzóan lestilizáló önarcképek”-ben (34) bővelkedik, lírai naplónak láttatja önmagát, s valójában nem nyilvános célú. Szilágyi mindkettőt alaposan, az életmű egészével összevetve vizsgálja. Lírai rezignáció, „a költészet vége” tárul fel a *Letésem a lantot*, *A rab gólya*, a *Kertben* és az *Epilogus* párjaként tekinthető *Visszatekintés* érzékeny elemzéseiben, *A lejtőn* újrafelfedezésében. A kései évek kulcsgondolatát érdemes szó szerint idéznünk: „ez a költészet úgy épít be korábbi, nagy hagyományú toposzokat, hogy ezeknek igyekszik allegorikus vagy metaforikus általánosíthatóságát korlátozni, miközben azonosításuk egyáltalán nem válik lehetetlenné” (271). Az önmagába záródó, időskori világ és a töredezett allúziók mögötti érzelmegazdag gondolati háttér érdekes kettőssége köti össze a látszólag eltérő verseket: *A lepke*, *Epilogus*, *Tamburás öreg úr*, sőt magát az *Ószikék* címet is, amely a kései évszakhoz az újszülött csibék képét rendeli. A költő az *Új folyam* alcímmel a felhagyott folyóirat-szerkesztői szerepére is visszakacsint egy kissé.

A kötet sokszínűségét a szakirodalom mély ismerete és az azzal folytatott párbeszéd erősíti, de sose téríti el a szerzőt saját világos, gördülékeny értekező stílusától. A filológiai adatokat természetesen tovább lehetne bővíteni az új kritikai kiadások és a nagszalontai könyvlista anyagával, de a kötet lényeges állításain ezek nem módosítanak. A magam kutatási területéről felhívnam a figyelmet például Szirmay Antal *Hungaria in parabolis...* (1804, 1807) című kötetére, amely néhány lapnyi távolságra őrzi a *Bolond Istók Debrecenbe'* szólást, Húbele Balázst, majd

a nagyidai harc leírását (a *Victoria nondum adeptus, triumphum canis*, 'előre inni a medve bőrére' közmondás kapcsán), két ponyva-verssel megtoldva, amelyek egyes kifejezései felbukkannak Aranyánál. A „nagykunsági ártány” históriáját is sikerült már azonosítani: *Egyszer a nemes Kunság egy ártányt vitete...* (az 1780-as évektől; RMKT XVIII/4, 113. sz.). *A nagyidai cigányok* kapcsán felmerülő cigány-zsidó párhuzamhoz és *Az örök zsidó* motívumához újabban Karády-Görög Veronika kötetét ajánlom (*Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete: Mesék, teremtéstörténetek, etnopszichológiai elemzések [Afrika, Európa]*, Szóhagyomány [Budapest: L' Harmattan Kiadó, 2006]). A *Hidavatás* kontextusa erős rokonságot sejtet *Az ember tragédiája* londoni színének haláltáncával, ráadásul Arany külön hangsúlyozza „Szűz Szent Margit” nevét, aki maga is áldozat, Iphigénia magyar párja, hiszen apja, IV. Béla a tatár veszély elhárításaképp, királyi fogadalomból ajánlotta fel őt apácának – születése pillanatában. Talán a felszentelő körmenet említése sem mellékes, hiszen az öngyilkosság egyházi stigmája (temetlenség stb.) miatt sokan a „szent idő” (pl. Nagyhét, búcsújárás) kegyelmét és feloldozását követve vetettek véget életüknek. A szerző is utal rá, hogy a szakrális és profán világok közti átjáró szerepét sok Arany-műben megfigyelhetjük, köztük első helyen az *Unneprontókat* említeném, amely így a *Hidavatással* is párhuzamot képez.

Szilágyi Márton köteté kaleidoszkópra emlékeztet, amelynek „elforgatása”, a már feldolgozott tények új kontextusba mozdítása megannyi újraolvasásra hív. Biztosak lehetünk abban, hogy a szerző a most nem érintett Arany-versek vagy -témák kapcsán is sok újat, talán formabontó összefüggéseket tár fel, s ezeket éppígy közreadja majd tanulmányaiban, netán egy jövőbeli kritikai Arany-életrajzban.

Csörsz Rumen István